

Проф. д-р ик. н. Росица Рангелова

СТРАТЕГИЯ “ЕВРОПА 2020” И ИКОНОМИЧЕСКИЯТ РАСТЕЖ НА БЪЛГАРИЯ

Представени и критично са анализирани основните идеи и цели в стратегия “Европа 2020” и по-специално трите измерения на растежа – интелигентен, устойчив и приобщаващ, както и позицията на България по отношение на нея. По-специално внимание е отделено на факторите (източниците) на растежа през последните две десетилетия, а също на въпросите за потенциала на страната и усилията, които тя трябва да направи за изпълнение на стратегията и постигане на дългосрочен икономически растеж. По-конкретно са разгледани няколко главни, водещи детерминанти, които се свързват пряко със заложените параметри за растежа в стратегия “Европа 2020” – производствени структури, ролята на преките чуждестранни инвестиции, на експорта, разходи за НИРД и др.

JEL: O12, O40, F41

В приетата на 13 юли 2010 г. икономическа стратегия “Европа 2020” Европейската комисия (ЕК) очертава виждането си за развитието на Европейския съюз през следващите 10 години. Непосредствените цели на новата стратегия са идентифициране на причините за възникването на кризата в ЕС и намирането на начини за недопускане на нейното повторение. Смята се, че част от причините за глобалната криза е липсата на дългосрочна визия и програма за развитие и затова създаването на нова стратегия е от съществено значение. Осъзнава се ситуацията, че никоя държава не би могла да се справи самостоятелно с глобалните предизвикателства чрез изолирани действия.

Чрез стратегия “Европа 2020” ЕС си поставя задачата в динамично променящия се свят да подготви условия и постигне на *интелигентен (smart), устойчив (sustainable) и приобщаващ (inclusive)* растеж. Тези три взаимно подсилващи се приоритета трябва да помогнат на отделните страни и на цялата общност да осъществят високо ниво на заетост, производителност и социална кохезия (еднородност). По-конкретно ЕС има пет амбициозни цели, които трябва да бъдат достигнати, и те се отнасят до: заетост, иновации, климат/енергия, образование и социално приобщаване. На базата на водещите цели на Съюза всяка държава е необходимо да определи свои национално специфични цели, което ще ѝ позволи да постигне икономически и социален напредък. Оценката на резултатите от изпълнението на тези цели ще може да послужи за разработване и прилагане на подходящи корективни мерки на ниво ЕС.

Това не е първият документ, в който Съюзът определя своите цели и насоки за развитие. Една от неговите основни цели за икономическото и социалното развитие е изграждането на общество на знанието. Тя е заложена още в Лисабонската стратегия от 2000 г., нейните последни ревизии,

стратегията “Европа 2010” и др. В новата стратегия целта е да се избягнат грешките от прилагането на Лисабонската стратегия (2000-2010 г.), като тя бъде по-конкретна, по-стриктно прилагана и по-добре обвързана с другите стратегии на ЕС - тази за устойчивото развитие, кохезионната и социалната политики, политиките в областта на енергетиката и климата и т.н. И в двете стратегии основен приоритет е изграждането на нов икономически модел, базиран на знанието, нисковъглеродната (зелената) икономика и високата заетост.

Основни акценти в стратегия “Европа 2020”

Същността на тази стратегия е постигането на три вида икономически растеж:¹

- *интелигентен*, включващ изграждане на икономика, основана на използването на висококвалифициран труд, базирана на знания и иновации;
- *устойчив*, включващ насърчаване на по-екологично чиста и по-конкурентоспособна икономика с по-ефективно използване на ресурсите;
- *приобщаващ*, чрез който ще се стимулира икономиката с високо равнище на заетост, което да доведе до социално и териториално сближаване.

Европа се нуждае от такъв растеж, защото се осъзнават днешните потребности за развитие, произтичащи от глобалните процеси, от забавеното повишаване на конкурентоспособността на икономиката на ЕС и преодоляване на различията в сравнение със САЩ и Япония (заложена теза още в Лисабонската стратегия), всичко това допълнително усложнено от съвременната световна икономическа криза. Стратегията предполага устойчив растеж, т.е. дългосрочна перспектива на базата на иновации и икономика на знанието, развитие на човешкия капитал, опазване на околната среда, социално и регионално сближаване.

В новата стратегия са поставени *пет основни цели*, които ЕС трябва да постигне през следващите десет години. Като наследник на Лисабонската стратегия в нея са заложени общи за тях цели:

- постигане на 75% заетост на населението на възраст между 20-64 години;²
- да се инвестира в научноизследователска и развойна дейност (НИРД) 3% от европейския БВП;

¹ Вж. European Commission: Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM (2010) 2020 final, Brussels, 3 March 2010, http://ec.europa.eu/europe2020/priorities/inclusive-growth/index_en.htm

² Заетост от 75% се приема за пълна заетост в дадена страна. Общо държавите от ЕС имат нисък коефициент на заетост – 69% (за населението от 20 до 64 години) при 70% и повече в САЩ и Япония (2009 г.). Коефициентът на заетост е особено нисък при жените - 63% при 76% за мъжете и при възрастните хора (тези на възраст 55-64 години) - 46% при 62% в САЩ и Япония. Освен това европейците отработват 10% по-малко часове от работещите в САЩ и Япония.

- постигане на т.нар. цели "20/20/20" в климата и енергетиката – съкращаване на вредните газове, т.е. на емисиите на въглероден диоксид с 20% в сравнение с нивата от 1990 г., увеличаване дела на енергията от възобновяеми източници до 20% и понижаване на консумацията на енергия с 20%;

- намаляване на преждевременно напускащите училище до по-малко от 10%, а поне 40% от младите хора да имат завършено средно или висше образование;

- съкращаване с 20 млн. на хората, застрашени от бедност.³

Особеност на *поставените цели* е, че те *взаимно се подсилват като действие*. Повишаването на образователното равнище например се очаква да доведе до по-голяма заетост и да ограничи бедността. По-големи разходи за НИРД означава повече иновации, което, съчетано с по-ефективни ресурси, води до по-висока конкурентност на икономиката и нови работни места.

За постигане на целите се предлагат *седем водещи инициативи*. Три от тях са свързани с развитието на иновациите, образованието и цифровото общество, които трябва да стимулират интелигентния растеж; две от тях се отнасят до устойчивия растеж – едната до промените в климата и енергията и другата до конкурентоспособността. Останалите две инициативи са свързани с приобщаващия растеж и по-конкретно с повишаване на заетостта и квалификацията и с борбата срещу бедността.

Стратегия "Европа 2020" предполага да се търсят общите цели и насоки на работа между нея и Общата селскостопанска политика (ОСП).⁴ Принос на последната се търси в постигането на териториалното и свързаното с околната среда балансирано селско стопанство. Той ще се отрази при трите вида растеж. Освен акцентът върху повишаването на конкурентността на продуктите чрез технологични знания и иновации, разкриването на икономическия потенциал на селските райони и преодоляването на големите различия между тях от особено значение е зеленият растеж в аграрния сектор и селските райони като начин да се увеличи икономическият растеж и да се предпази околната среда от унищожение.

Поради все още съществуващата неопределеност в очакванията за изход от сегашната криза и несигурната външна среда ЕК предвижда средносрочен преглед на напредъка в изпълнението на националните цели и подцели по стратегия "Европа 2020".⁵

³ Дори преди кризата в страните от ЕС имаше 80 млн. човека в риск от бедност, вкл. 19 млн. деца. Около 8% от работещото население не заработват достатъчно, за да излязат над линията на бедност.

⁴ The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 18 November 2010, com (2010) 672 final.

⁵ За България такъв документ е оповестената наскоро Националната програма за реформи на Република България (2011-2015). Тя е в съответствие с и допълва Конвергентната програма на

Като има предвид изходната позиция на страната, българското правителство оценява трудността да се определят само няколко приоритетни области, където да бъдат насочени усилията на икономическата политика с оглед постигане на растеж, но все пак и в двата най-нови документа са посочени следните:⁶

- *по-добра инфраструктура* - по-успешна свързаност с Европа, устойчиви и конкурентоспособни градове, с достъпни услуги и по-добра свързаност помежду им и с по-слабо развитите територии, запазване и утвърждаване на българското културно-историческо наследство и природно богатство;
- *конкурентоспособна младеж* - намаляване дела на рано напусналите училище, увеличаване броя на младите хора, завършили висше образование, стимулиране на младите учени, реализация на младите хора в България;
- *по-добра бизнес-среда в ЕС* - най-ниска данъчна тежест за бизнеса и домакинствата в Съюза, по-висока заетост, повече инвестиции (вкл. в НИРД и иновации), фискална стабилност и влизане в Еврозоната;
- *по-голямо доверие в държавните институции* – ефективна съдебна система и гарантиране на върховенството на закона, защита на интересите на гражданите и бизнеса, социална справедливост и сигурност.

В двата цитирани документа са включени допълнителни теми, като се коментират въпросите по ръководството (контрола) по изпълнението на стратегията, вкл. политическото участие на различните равнища (парламент, регионални и местни власти), участието на социалните партньори и други заинтересувани страни. Посочени са инструменти за наблюдение и възможностите за външни оценки на Националната програма за реформи. Отделено е място на възможния принос на Структурните фондове и Кохезионния фонд.

Критичен анализ на стратегия “Европа 2020”

Успешното изпълнение на всяка стратегия предполага задълбочен критичен анализ още преди нейното приемане. Положителен момент е, че критиката към стратегия “Европа 2020” започна. Списание “Intereconomics” откри дискусия по тези въпроси.⁷

Възможностите за провеждане на определена политика и осъществяване на икономически растеж са в зависимост от заложените конкретни икономически теории. Основен въпрос, свързан с постигането на растеж, както в теоретичен, така и в практически план е за мобилизация и организация на взаимодействието на определящите детерминанти на растежа, при които би се осигурила по-

Република България (2011-2014 г.), като включва макроикономически сценарий до 2015 г. Вж. Национална програма за реформи (2011-2015 г.). Република България. В изпълнение на стратегия “Европа 2020”. Вариант 2 (предварителен вариант). С., 21 март 2011.

⁶ Вж. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.) Проект. В изпълнение на стратегия “Европа 2020”. С., 3 ноември 2010, с. 3; Национална програма за реформи (2011-2015 г.)..., с. 8.

⁷ Europe 2020 – A Promising Strategy? - Forum. Intereconomics, 2010, N 3, p. 136-170.

голяма добавена стойност.⁸ Теоретичните аспекти обаче изобщо не са засегнати в стратегията.

Доколкото стратегия "Европа 2020" наследява Лисабонската, е важно да се знаят приликите и разликите между тях. Двете стратегии са движени от грижата за постигане на по-висока международна конкурентоспособност, производителност и растеж, а също и устойчиво развитие. Формалната прилика между тях е, че се състоят от по две части, първата от които (от раздел 1 до раздел 4) представя същността им, докато втората част (раздел 5) е свързана с въпроси на ръководството и контрола по изпълнението им. За разлика от Лисабонската тази стратегия признава в по-голяма степен взаимната зависимост между националната бюджетна политика и националните програми за реформи и необходимостта да се засили натискът върху страните, които не изпълняват приетите програми.

Формалната разлика с Лисабонската стратегия е, че в новата стратегия е намален значително броят на т. нар. структурни индикатори, които в първата бяха 42 на брой, и е инкорпорирана темата за околната среда с вече споменатите т. нар. цели 20/20/20. Трябва да се отбележи обаче, че последната тема стои малко встрани от основните в "Европа 2020", а и съществуващата вече Стратегия за устойчиво развитие продължава да действа паралелно с други задавани от ЕК целеви параметри.⁹

Положителна страна на "Европа 2020" е отварянето на дебат по отношение на индустриалната политика (макар и да се желае по-голяма задълбоченост), който да доведе до обосновани изводи. Трябва да се отчете обаче обстоятелството, че фактически новата стратегия не предлага никакви съществено нови инструменти за реализиране на поставените цели, а се ограничава по-скоро до опити да засили наблюдението и ръководството на съществуващите.

Открояват се няколко области на критика към "Европа 2020": липсата на анализ за неуспеха на Лисабонската стратегия като предшестваща тази, отсъствие на реален анализ на финансовата и икономическата криза, а също и на кризата, свързана с околната среда, противоречията в отделните заложили постулати и параметри и въпросите за управлението (ръководството) по изпълнение на стратегията.¹⁰

⁸ Вж. *Рангелова, Р.* Променящите се детерминанти на икономическия растеж – теоретични основи и особености на емпириката. - *Икономически изследвания*, 2009, N 2, с. 3-32.

⁹ По тази причина и поради ограниченост в обема екологичните аспекти и тези за ефективното използване на ресурсите, свързани с устойчивия растеж, не са разгледани тук. Вж. Проект на Енергийна стратегия на България до 2020 г. Министерство на икономиката, енергетиката и туризма, 2008, http://www.mee.government.bg/iko/Projekt_En_Strategy.pdf, с. 34; Национална дългосрочна програма за насърчаване използването на възобновяемите източници 2005-2015 г. Агенцията по енергийна ефективност, http://www.zazemiata.org/energy/fileadmin/content/energy/resursen center/documents legislation/dulgosrochna_programa_vei_2005-2015.pdf

¹⁰ Вж. *Pochet, Ph.* What's Wrong with EU2020? - *Intereconomics*, 2010, N 3, p. 141-146.

● *Отношението към Лисабонската стратегия* от самото ѝ обявяване беше съпроводено с противоречиви във времето и от различни автори оценки. По-дълбокият анализ за неуспеха ѝ би подпомогнал залагането на адекватни параметри днес и стъпки за изпълнението им, но това не е направено.¹¹ Интересен е например фактът, че при заложените в “Европа 2020” също както в Лисабонската стратегия 3% дял на разходите за НИРД в БВП, този на публичните разходи средно за страните от ЕС е около 1%, колкото е за САЩ и Япония. Разликата е в приноса на частните инвестиции, идващи от бизнеса, от който се очаква много повече в страните от ЕС. Друг въпрос поражда заложената цел за 75% заетост в новата стратегия, без да се коментира естеството и качеството на създаваните работни места, за които в Лисабонската стратегия се казваше поне, че трябва да бъдат “повече и по-добри”.

● *Отсъствието на анализ на финансовата и икономическата криза* отнема възможността да се преосмисли ролята на публичните регулации и капацитетът на публичната власт и по-конкретно ролята на правителството при икономическото и социалното управление. Очевидна е нуждата да се преосмисли взаимовръзката между правителство, частен сектор и гражданско общество. Още повече, че кризата не е отминала.

● *Липсата на анализ на екологичното състояние* на планетата към 2020 г. води до неяснота в заложените параметри, още повече, че ЕК е работила по тези въпроси и в по-далечна перспектива.¹²

● *Противоречията между поставените цели* ще създадат трудности при едновременно постигане на всички заложените цели, които в известна степен се противопоставят при сега съществуващата трилема: (а) фискална консолидация – (б) зелени инвестиции – (в) грижа за благосъстоянието на хората (в условията на стареене на населението и увеличаване на публичните услуги).¹³

● В последната част на “Европа 2020” се разглежда ръководството по изпълнението на тази стратегия и мястото на различните участници – ЕК, Европейски съвет, Европейски парламент, гражданското общество и т.н. Разгледано е и взаимодействието между нея и действащия Пакт за стабилност и растеж. От само себе си се предполага *ръководството и контролът* да се осъществяват от ЕК. Всъщност централната роля се пада на финан-

¹¹ Вж. *Pochet, Ph., J. Y. Boulin, C. Dufour* (eds.). Lisbon: A Failed Strategy or Still Relevant for the Future. - In: *Transfer*, 2009, Vol. 15, N 1, p. 21-31; *Wyplosz, C.* The Failure of the Lisbon Strategy, VoxEU.org, January 2010.

¹² European Commission. The world in 2025, Rising Asia and socio-ecological transition. EUR 23921, Office for Official Publications of the European Communities. Luxembourg, 2009.

¹³ И други сфери от икономическата и социалната дейност имат нужда от задълбочена дискусия и ревизиране. Такива са политиките в областта на индустрията, данъците, транспорта, търговията и заетостта (вкл. зелената заетост), социалната осигуреност, качеството на работните места и т.н.

совите министри на национално ниво и на целия ЕС, които трябва фактически да координират стратегията. Това решение на въпроса е в известна степен отстъпление от заложеното в Лисабонската стратегия възстановяване на ролята на Икономическия и финансов съвет, чието действие се подсилва от съществуването на Икономическия паричен съюз и намерението да се създадат по аналогия с него други секторни съвети - за социалните въпроси, околната среда и т.н. Освен това в стратегията е ограничена ролята на социалните партньори.

Колкото и позитивно да се посреща всяка нова идея за консолидация на усилията на страните от ЕС в постигането на общи цели, каквато сега е стратегията "Европа 2020", трябва да се гледа реалистично на досегашния опит и възможности. Фактът, че Лисабонската стратегия, а и други програми ("Европа 2010" и т.н.) не бяха осъществени, дава основание за критичен поглед върху политиката на ЕС като икономическа и политическа общност. Някои автори разглеждат проблемите на Съюза като резултат от липсата на дееспособни механизми и силна политика. Другата посока на критика е свързана със сляпото приемане на идеята за свободен пазар, което нанесе вреди, особено върху икономиката на Евророната. ЕС се превърна в политическо пространство, където като че ли твърдото отстояване на свободния пазар постепенно взе връх без съществен размисъл и дебат. Съществува мнение, че ЕС е управляван предимно от квалифицирани технократи. Третата критика се отнася до факта, че европейските ръководители още не са преодолели манталитета си да отстояват не толкова интересите на държавите, от които произлизат, а общите за ЕС интереси.¹⁴ Затова, за да бъдат реализирани, вложените в стратегия "Европа 2020" идеи трябва да бъдат критично обсъждани и периодично преразглеждани.

Изпълнението на дадена стратегия се нуждае от решения както на международно, така и на национално равнище, като при това те изискват продължителни периоди на последователна и постоянна работа. Осъществяването на значими качествени промени в основни икономически сфери като развитие на човешкия фактор, реформи в пенсионната и здравната система, увеличаване на ефективността на публичната администрация, изменение на данъчната система и др. изисква по-дълго време от стандартната продължителност на правителствения мандат. Това е и причината правителствата в Европа да не са особено склонни да провеждат такива реформи и дори негласно да се противопоставят, защото са наясно, че това не би било в тяхна полза. Нужно е да се намерят механизми политиките да бъдат подтикнати да дават приоритет на по-дългосрочни цели, дори ако това означава да изгубят властта.

¹⁴ За критиката към политиката на ЕС вж. например публикации в "EU Observer" от 2009 и 2010 г. и на Центъра за изследване на европейската политика, www.ceps.eu

Както за ЕС, така и за отделните страни е много важно разбирането за необходимостта от подобни реформи и ходове, а също и проявата на стабилност и постоянство при провеждането им. Обяснимо е да преобладава нагласата очакванията от икономическата политика да се свързват с политическата принадлежност на управляващите, макар на практика конкретните им действия често да не съответстват на нея.¹⁵ За съжаление в тези случаи най-често анализите са пристрастни в смисъл, че преобладава желанието да се потвърди пътят на предприетите от управляващите действия, а не да се правят анализи на противоречивите последици или да се обсъждат алтернативни решения. В аспекта на далечното бъдеще може би не е от особено значение кои са управляващите партии днес. Много по-важно е дали правителството и обществото са ориентирани към бъдещето и имат готовност да се стремят към него и дали сменящите се с определени мандати правителства осъществяват последователна политика поне в основните параметри.

Управленските решения в съвременната пазарна икономика са сложен и труден процес, при който политическите ръководители трябва да избират алтернативни пътища в условията на неопределеност и несигурност за последиците. Техническото изработване на решението предполага използването както на количествени, така и на качествени критерии, което не е лесно. При това управляващите имат срещу себе си множество различни политически алтернативи и са принудени да правят компромиси. Все пак последиците от взетите решения се развиват във времето и това дава възможност да се прави обратна връзка, която би трябвало да бъде отчитана.

Много политици и експерти имат разбиране за необоримите мерки за постигане на определени цели, но малко правителства ги прилагат последователно. Същевременно мандатът на правителствата е обикновено четири години, при това с негласно възприетия ритъм в рамките на този мандат да се работи с особена интензивност преди нови избори, докато подобни програми, изискващи провеждането на структурни реформи, се нуждаят от много повече време. Така дори някои може би замислени реформи поради спонтанния си характер и липсата на широка дискусия в обществото не се възприемат и още по-малко дават положителни ефекти.

Затова при все по-многобройните дългосрочни програми и стратегии, приемани досега в различни страни, вкл. в България, на практика малко държави успяват да ги реализират.

¹⁵ Пример за това е въвеждането на възприемания като инструмент на дясна политика нисък пропорционален "плюсък" данък в България по време на управлението на тройната коалиция 2005-2009 г.

Потенциал на България за изпълнение на стратегията “Европа 2020”

Правителството на страната подкрепя необходимостта от нова политика, която да доведе до прилагането на стратегията “Европа 2020” и в резултат от това - до създаването на по-конкурентна, иновативна, приобщаваща и екоефективна икономика в Европа.¹⁶

Какъв е нашият потенциал, за да изпълним успешно стратегията “Европа 2020”? Отговорът на така поставения въпрос предполага многобройни и задълбочени изследвания, които далеч надхвърлят рамките на една статия. Тук ще бъдат коментирани основни макроикономически въпроси за сегашния модел на икономически растеж в България.

Моделът на икономически растеж в България през последните две десетилетия

Дългосрочен икономически растеж не може да бъде предвиден като проста екстраполация на минали тенденции. Но досегашното развитие на страната е важно, доколкото предопределя особеностите, предимствата и проблемите, към които трябва да се подходи с внимание предвид желанието бъдещ дългосрочен *интелигентен, устойчив и приобщаващ* икономически растеж.

През последните две десетилетия в икономическото развитие на България се открояват ясно два периода. Първият започва от началото на прехода и продължава до 1997 г. През този период се води бавна и непоследователна политика на трансформация от централно планирана към пазарна икономика. В резултат от нея настъпва общ спад на БВП за периода (с изключение на 1994 и 1995 г.) с около 33%.

През втория период – от 1998 г. насам, под влияние на вътрешни фактори, а още повече поради благоприятна външна конюнктура българската икономика регистрира висок динамичен растеж. През първото десетилетие на новия век - до 2009 г., БВП нараства 1.6 пъти и така се създават предпоставки за пречупване на негативните тенденции като повишаване на безработицата, намаляване на реалните доходи на населението и потреблението (вж. табл. 1). Като основен двигател на растежа се определя вътрешното търсене чрез неговите компоненти - индивидуалното потребление с увеличение 1.74 пъти, (при което това на домакинствата е 1.68 пъти) и на правителството - 2.34 пъти. Нарастването на вътрешното търсене е най-силно изразено при инвестиционните разходи - 3.34 пъти. В резултат от това се променя и структурата на БВП в полза на тези два компонента – за индивидуалното

¹⁶ Вж. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.)..., 36 с. и новия документ Национална програма за реформи (2011-2015 г.)..., 83 с. В него българското правителство потвърждава националните цели, дефинирани в предварителния вариант на НПР, който беше предоставен на ЕК на 12 ноември 2010 г.

потребление като дял от общото с 1.5 процентни пункта и по-забележимо при общо бруто капиталобразуването, което увеличава дела си от 18% от БВП през 2000 г. на 37.5% през 2008 г., което е повече от два пъти. Поради кризата в края на 2009 и началото на 2010 г. вътрешното търсене намалява, защото домакинствата ограничават своите разходи.¹⁷ По отношение на третия основен компонент на БВП по елементи на крайно потребление, който е нетният експорт, поради значителното изпреварващо нарастване на вноса спрямо износа (съответно 2.55 и 1.96 пъти) външното търсене има отрицателен принос за нарастването на БВП през разглеждания период, а вътрешното търсене се характеризира с висок относителен дял на вноса. С други думи, при все по-отворения характер на българската икономика, постигнатата финансова стабилност, интегрирането на страната към международните стокови и финансови пазари и т.н. през този период България за разлика от повечето държави в преход не успя да формира експортноориентиран модел на растеж.

Таблица 1

БВП в България по разходи за крайно използване, 2000 и 2008 г.

Показатели	БВП - по цени на 2000 г. (млн. лв.)			Структура - по текущи цени (%)	
	2000 г.	2008 г.	Прираст	2000 г.	2008 г.
БВП - общо	27 399	43 068	1.57	100.0	100.0
Потребление - общо, в т. ч.	23 935	37 542	1.57	87.3	83.0
Индивидуално, в т. ч.	19 719	34 221	1.74	87.7	89.2
на домакинствата	18 620	31 304	1.68	88.7	89.3
на правителството	2 256	5 279	2.34	10.8	10.3
Колективно	2 949	3 389	1.15	12.3	12.1
Бруто капиталобразуване - общо	4 926	16 477	3.34	18.0	37.5
Износ на стоки и услуги	13 826	27 056	1.96	50.5	58.2
Внос на стоки и услуги	15 288	38 930	2.55	55.8	58.2
Външнотърговско салдо	-1462	-11 874		-5.3	-20.5

Източник. НСИ.

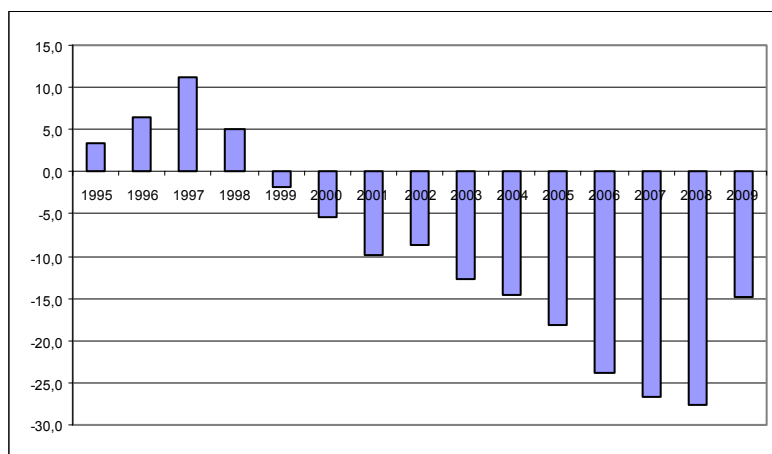
Постигнатите високи темпове на икономически растеж през последното десетилетие се осъществяват с цената на нарастващ дефицит по текущата сметка на платежния баланс - от -1.7% за 1999 г. до -5.3% за 2000 г., който стига до 27.6% за 2008 г. (вж. фиг. 1), и по-конкретно благодарение на привлечените външни спестявания, с които се финансира по-големият внос на потребителски и инвестиционни стоки и услуги. С други думи, най-важният

¹⁷ Анализът е съзнателно ограничен главно до началото на икономическата криза в България, до 2008 г. вкл., доколкото целта е да се отграничат трайни тенденции от миналото.

източник на растежа в страната след 1997 г. е притокът на външни ресурси и по-точно на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ).

Фигура 1

Външнотърговско салдо на България в процент към БВП през периода 1995-2009 г.

Източник. НСИ.

● **Производствени структури и икономически растеж**

При общ прираст на икономиката през десетилетието до 2008 г. от 1.55 пъти оправдан интерес представлява изменението на структурата по икономически сектори и отрасли (вж. табл. 2). Най-голямо нарастване отбелязва строителството (1.89 пъти), следвано почти с толкова от финанси, операции с недвижимо и движимо имущество и бизнес-услуги (1.84 пъти), търговия, ремонт на автомобили и битова техника, т.е. отрасли, които не се свързват с представите за технологично модерна производствена структура, водещи до повишаване на производителността на труда. След тях по динамика са транспортът и съобщенията (1.74 пъти), а последната група отрасли, която е с прираст над общия, е добивна и преработваща промишленост, производство и разпределение на електроенергия, газ и вода (1.60 пъти). С по-нисък прираст от средния са дейностите по държавно управление, образование, здравеопазване и т.н. (1.22 пъти), а единствено секторът "Селско и горско стопанство" отбелязва намаление (0.91 пъти). При това положение намалява относителният дял на този сектор в БВП почти два пъти през разглеждания период, както спада и дялът на държавното управление, образованието, здравеопазването и др. (от 15.5 на 12.4%). Дялът на добивната и преработващата промишленост се запазва същия, както и на търговията, транспорта и съобщенията, а на другите отрасли (строителство, финанси и операции с недвижимо и движимо имущество и корективи) се увеличава.

Страните от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) са в процес на адаптиране на икономическите структури до тези на държавите от ЕС-15, което протича по различен начин. Досегашни изследвания показват, че България попада в група страни (заедно с Литва, Латвия и Румъния), при които развитието предимно на трудоемки отрасли е леко смекчено през последните години, но проблемът е в ниския дял на сектора на наукоемките отрасли и този на отраслите с нарастващ мащаб на производството. В това отношение страната ни показва възможно най-неблагоприятни в сравнение с другите държави изменения. Тези тенденции дават индикации за сегашния и бъдещия потенциал на България. Същевременно има основателни очаквания за нарастване на различията в производствената структура между страните от ЕС в полза на развитите държави поради по-високия им потенциал. Докато страни като Чехия, Унгария, Словения и Словакия успяват да изградят по-близка до страните от ЕС-15 структура, което им осигурява потенциал за по-висока конкурентоспособност и ефективност, останалите, в т. ч. България, в една или друга степен не могат да постигнат това.¹⁸ За страната ни като най-обещаващ потенциал за растеж на БВП официално се посочват услугите в сферата на туризма.

Таблица 2

Прираст и структура на БВП по производствен метод,
2000-2008 г. (%)

Икономически сектори и групировки по икономически дейности	2008/2000 г. - по цени на 2000 г.	Структура по текущи цени	
		2000 г.	2008 г.
Селско и горско стопанство, лов и риболов	0.91	11.9	5.8
Добивна и преработваща промишленост; Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода	1.60	18.7	18.4
Строителство	1.89	4.0	7.0
Търговия, ремонт на автомобили и битова техника; Хотели, обществено хранене; Транспорт и съобщения	1.74	20.6	20.3
Финанси, кредит, застраховки; Операции с недвижимо и движимо имущество, бизнес-услуги	1.84	16.9	19.5
Държавно управление; Образование; Здравеопазване; Други услуги и дейност на неправителствени организации	1.22	15.5	12.4
Общо за икономиката	1.55	87.5	83.3
Корективи (данъци минус субсидии върху продуктите)	1.70	12.5	16.7
Брутен вътрешен продукт	1.57	100.0	100.0

Източник. НСИ.

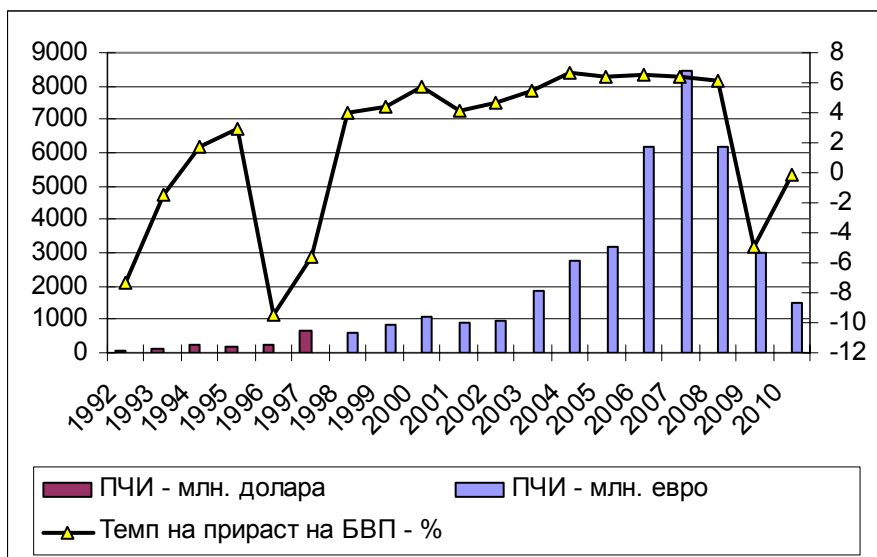
¹⁸ *Томев, С.* Регионални икономически структури и потенциал за развитие. Научноизследователски проект. Институт за икономически изследвания, БАН, 22 декември 2010 г., с. 80-81.

● *Ролята на ПЧИ за дългосрочен растеж в България*

В началото на прехода България не беше желана сред другите източноевропейски страни за приток на ПЧИ.¹⁹ След 1998 г. бяха привлечени значителен обем такива инвестиции, като най-голям беше през 2007 г. (фиг. 2, лява скала). Това беше резултат от влиянието на комплекс от фактори като: благоприятна международна конюнктура, влизането на страната в ЕС, добра законодателна рамка, ниски данъчни ставки.²⁰ Тези инвестиции определено допринесоха за осъществения висок икономически растеж в страната през последното десетилетие (фиг. 2, дясна скала).

Фигура 2

Темп на реален БВП и обем на ПЧИ в България, 1992-2010 г.

Източник: БНБ и Евростат.

Световната практика показва, че само при определени условия ПЧИ допринасят значително за разпространение на технологичните новости и повишаване на продуктивността. Едно от тези условия е разпределението

¹⁹ През втората половина на 90-те години на миналия век например в Унгария ПЧИ на човек от населението са около 10 пъти повече от тези в България.

²⁰ Добър анализ на привлечените чуждестранни инвестиции в България по отрасли е направен от Ганчев, Д. Преките чуждестранни инвестиции за периода 1992-2008 г. – изводи и нови предизвикателства. - Икономически алтернативи, 2010, бр. 2, с. 40-56.

им по сектори и отрасли в икономиката. В България ПЧИ са изключително неравномерно и неблагоприятно разпределени от гледна точка на повишаване на конкурентоспособността на икономиката. Най-голям дял имат вложенията в недвижима собственост – около 22% от всички чуждестранни инвестиции в страната, следвани от тези в сектора “Финансово посредничество”, включващ банковите и застрахователните услуги - над 19% и на трето място е преработващата промишленост – 18%. Индустрията заема общо около 30%, като водещо място в нея се пада на енергетиката. Въпреки положителното влияние на ПЧИ в индустрията обаче те не са достатъчни като количество и разпределение по отрасли и дейности, което да подпомогне решаването на големите въпроси на националната икономика. Това обяснява до голяма степен описаните в табл. 2 промени в структурата на българската икономика по сектори и дейности.

Налага се изводът, че формиралата се структура на ПЧИ в страната може да се обясни с първоначални интереси и ниши в икономическото пространство (достъп до нашия пазар, банки и др.), но тя не е подходяща за дългосрочно развитие, още повече от гледна точка на заложените в стратегия “Европа 2020” цели и измерения на икономическия растеж. Необходима е правителствена политика, която да стимулира инвестиции в перспективни сектори и високотехнологични производства в съответствие с преследваните национални цели за развитие на конкурентоспособна икономика. Привличането на ПЧИ за развитие на такива производства е свързано с друго важно условие – наличие на висококвалифицирани специалисти в страната и възможността за партньорство с научни и академични центрове. Това се свързва с наложителното подобряване на сътрудничеството между фирми и научни центрове в областта на иновациите и технологиите и кадровото им осигуряване.

Сериозният спад на приток на ПЧИ след 2008 г. се дължи на най-вече на кризата. България все още се приема за добра дестинация поради ниските данъци и политическа стабилност.²¹ Членството в ЕС и малките разходи за труд също имат положително влияние. Разбира се, България загуби част от привлекателността си след пренасищането в сферата на строителството и в областта на недвижимите имоти и туризма. Въпреки това все още има потенциал главно в търговията, хранително-вкусовата промишленост, логистиката и възобновяемите енергийни източници. И в бъдеще растежът в България ще продължи да се финансира чрез ПЧИ, но самият приток ще бъде по-малък от наблюдавания досега (табл. 3).

²¹ По повод на често изтъквания като предимство въведен у нас плосък данък икономисти с основание предупреждават да не се залага твърде много на този фактор, защото той “се компенсира” с други фактори като големи осигурителни вноски, по-разпространената корупция в сравнение с другите страни от ЕС, висок процент на сива икономика, административна бюрокрация, лоша инфраструктура и т.н.

Таблица 3

Основни показатели на макроикономическия сценарий за 2010-2013 г.

	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
БВП – текущи цени (млн. лв.)	68 537	71 726	77 077	82 898	89 484
Реален растеж на БВП (%)	-4.9	0.7	3.6	4.7	5.2
Приноси за растежа на БВП (%), в т.ч.:					
Инвестиции	-12.5	-1.1	1.1	1.9	1.9
Потребление	-3.4	-2.8	1.9	2.9	3.8
Нетен износ	10.9	4.5	0.6	0.1	0.5
Дефлатор на БВП (%)	4.1	3.9	3.7	2.7	2.6
Хармонизирана инфлация - средна за периода (%)	2.5	3.2	3.7	2.8	2.7
Текуща сметка (БВП) (%)	-9.9	-3.3	-3.5	-3.3	-3.4
Търговски баланс (%)	-11.9	-7.8	-7.6	-8.2	-9.4
Услуги, нето (%)	3.7	5.2	5.5	5.8	6.2
Доход, нето (%)	-4.4	-4.3	-4.2	-4.0	-3.7
Текущи трансфери, нето (%)	2.7	3.5	2.9	3.1	3.5
Финансова и капиталова сметка (млн. EUR), в т. ч.	2671	20	3025	3605	2783
Преки чуждестранни инвестиции (млн. EUR)	3282	1500	1980	2178	2396
Общ баланс (млн. EUR)	-650	-1185	1664	2194	1236

Източник. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.)..., с. 5.

• *Можем ли да имаме интелигентен растеж без наука и иновации?*

Проблемите на научния и технологичния трансфер, превръщаш новото знание в социално полезен продукт, станаха приоритет на световната икономическа мисъл през последните 2-3 десетилетия. В края на 90-те години на миналия век дефинитивно беше осъзнато, че научноизследователският процес е излязъл от сферата на интелектуалните упражнения на научния елит и се е превърнал в скъпа обществена дейност, изискваща регулацията на обществен договор.²²

От 1990 г. насам в България се наблюдава отначало рязко намаление и после почти постоянна тенденция към поддържане на нисък относителен дял на разходите за НИРД в БВП от страна както на държавата, така и на частния сектор (фиг. 3). Наблюдават се следните тенденции:

• силен спад на дела на общите разходи за НИРД (GERD) в БВП от 2.64% през 1989 г. до 0.88% през 1994 г., 0.62% към 1995 г. и задържане оттогава досега на около 0.48% при около 1.85% за ЕС-27 и около 1% за другите страни от ЦИЕ през последните години (фиг. 3, лява скала). При това зад тези относителни

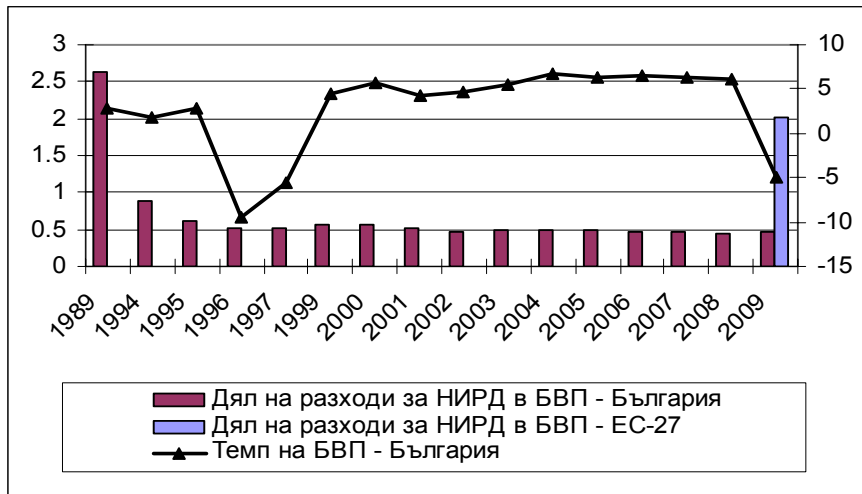
²² World Economic Outlook: April 2010. IMF. (2010). Rebalancing Growth. Washington, D.C., p. 55.

дялове стоят силно различаващи се абсолютни стойности. Твърде niskият дял за България се запазва дори през годините на висок икономически растеж, който е средногодишно над 5.3% нарастване на БВП (фиг. 3, дясна скала);

- значителни различия в равнището на разходите за НИРД между отделните райони в страната - от 0.5% от БВП в Югозападния район до 0.16% в Северозападния.

Фигура 3

Относителен дял на общо разходи за НИРД в БВП и темп на прираст на БВП, 1989-2009 г. (%)

Източник. Евростат.

Що се отнася до инвестициите на частния бизнес в иновации, България е също на едно от последните места - по данни на Евростат само 0.15% от БВП при 1.17% средно за страните от ЕС-27 и 2.51% за Финландия (вж. фиг. 4).

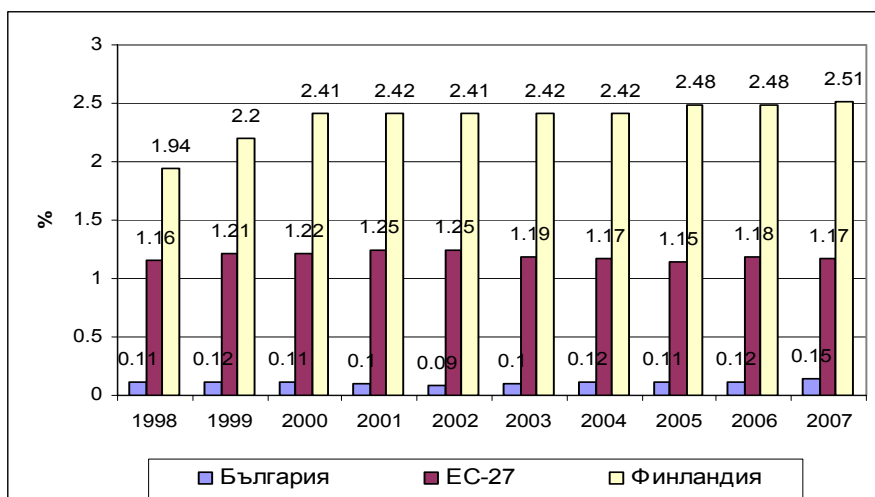
В проучванията на ЕК за иновациите в ЕС (Community Innovation Survey) и в Иновационното табло (Innovation Scoreboard) страната ни заема трайно една от последните позиции в областта на иновационната дейност. Може да се обобщи, че разходите за НИРД у нас са твърде niskи, а тези в индустрията и малките и средните предприятия (МСП), вкл. и в частния сектор, са пренебрежимо малки. Това ни поставя трайно на едно от последните места в ЕС.²³ Тази незавидна позиция беше съхранена през годините на висок икономически растеж, което показва, че не е само въпрос на възможности, а се подценява значението на иновациите и човешкия капитал.

²³ По въпросите за изоставането на България по разходи за наука вж. например Рангелова, Р. Разходи за НИРД и икономически растеж – международно сравнение. - Икономически изследвания, 2007, N 4, с. 18-53.

При това положение тяхната роля и в бъдеще ще остане скромна. През последните две десетилетия действията на поредицата от правителства в България, макар и с различна политическа разцветка и с различни средства, са последователни в едно – игнориране на науката и образованието. Европейската политика на непрекъснато повишаване на инвестициите в изследвания и иновации няма никакво влияние у нас. На този етап, дори при желание и усилия тази тенденция да се промени, трябва да изминат години, за да се почувства ефект. В същото време ще продължава и ще се увеличава изоставането на страната ни от средното равнище за ЕС.

Фигура 4

Разходи на частния бизнес за НИРД (% към БВП)

Източник. Евростат.

Според прогноза на база линейна екстраполация на ЕК през 2020 г. страната би могла да реализира разходи за НИРД от 0.55% от БВП.²⁴ Във връзка с изпълнението на стратегия "Европа 2020" и по-конкретно заложената национална цел 2 за България - инвестиции в НИРД в размер на 1.5% от БВП (при заложен в "Европа 2020" 3%), съчетана с по-добра бизнес-среда, страната ни се ангажира със следните прогнози:²⁵

- Предвид ниската стартова позиция и липсата на критична маса в образование, умения, научна инфраструктура, основен дял на МСП в икономиката и в същото време сравнително нисък капацитет за инвестиции в

²⁴ Този метод обаче не отчита възможностите на страната да ползва допълнителни средства за научни изследвания и иновации по европейски програми като държава-членка на ЕС.

²⁵ Вж. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.)..., с. 14-19.

НИРД и иновации, както и при очакваното бавно икономическо възстановяване от кризата, се залага национална цел за инвестиции в НИРД в размер на 1.5% от БВП до 2020 г.

- Разчита се на това, че реструктурирането на икономиката към сектори с висока интензивност на иновации ще доведе до бързо нарастване на средствата, отделяни от частния сектор за иновации.

- През периода до 2020 г. се очаква увеличаването на европейските средства за изследвания и иновации, в т.ч. и от европейските фондове, усвоявани в България, да доведе до повишаване на общия размер на публичното финансиране за иновации.

- Загубата на конкурентоспособност в секторите с ниска добавена стойност, както и очакванията за преориентиране и реструктуриране на икономиката към сектори с висока интензивност на иновации, ще наложи на частния сектор бързо да увеличи средствата за НИРД и иновации.

По наше мнение обаче при положение, че повече от 15 години делът на разходите за НИРД е на ниво около 0.48%, през последните 2 години дори намалява с аргумента за икономическата криза, в която се намираме, прогнозите за 1.5% до 2020 г. са повече от оптимистични. В тях личи най-вече желание да се отговори в тона на стратегията "Европа 2020", но няма визия как ще стане това, няма и текст, който да ангажира и обосновава със съответни действия такива промени, а и сега провежданата политика не показва съответствие с подобно желание.

Начинът, по който развитите страни обикновено отговарят на интензификацията на конкурентния натиск, не е свързан толкова (и само) с промени в самата индустрия, а по-скоро с повишаване на качеството на продукцията в отделните отрасли на промишлеността, което означава специализация при влагането на наука и технологии в по-интензивните сегменти на отраслите и в продуктите с по-висок дял добавена стойност. Твърде скромните позиции на България по отношение на конкурентоспособни отрасли показват данните за обема на добавената стойност в нефинансовите високотехнологични предприятия в сравнителен план с други страни от ЕС, например за 2006 г. във Финландия тя е 7298 млн. EUR, Унгария - 3214 млн. EUR, Чешката Република - 1841 млн. EUR, България - само 190 млн. EUR.²⁶

Дори и окрупнената агрегация по сектори и дейности в табл. 2 показва, че у нас икономиката не се основава на наукоемка индустрия, а върху услуги и други дейности, които нямат нужда от наука. По правило иновациите, които се правят, показват как определящите дялове от икономиката на една държава се адаптират към техническите и научните постижения на времето си.

Един обобщаващ показател за факторите на икономическия растеж в дадена страна е този за относителния дял на високотехнологичния износ в

²⁶ Science, technology and innovation in Europe. Eurostat. Statistical Books, European Commission, 2010 edition, p. 226.

общия износ. България се характеризира с твърде малък дял, показващ все пак някакво нарастване – от около 1.7% в края на 90-те години на около 3.3% към 2007 г. при средно за страните от ЕС-27 около 20–17 % (с тенденция към известно понижаване през последните десетина години). Този дял в САЩ е доста по-висок, макар и да намалява - от 30 до 26%, както е и в Япония – от 25 до 20%. В страните от ЦИЕ тези дялове, макар и по-скромни, се повишават – за Чехия например от 7.8 на 12.7%. Изключение е Унгария, където делът е висок и продължава да расте – от 19.4 на 20.3%. На равнището на България са две страни, чиито дялове също се увеличават: Полша – от 2.3 на 3.1% и Румъния – от 2.8 на 3.8%.

Както се отбелязва в един от вариантите на Националната стратегия за научни изследвания - този за 2009-2019 г., "в България няма достатъчно нито български, нито мултинационални компании, които желаят да развият научноизследователска дейност в областта на високите технологии, вкл. чрез създаване на собствени изследователски структури (развиващи корпоративна наука). По-голямата част от националните компании са в невисокотехнологични области на производството на стоки и услуги."²⁷

Най-важният фактор за икономическия растеж и в частност за интелегентния растеж е наличната работна сила. Депопулацията и застаряването на работната сила в България са изключително остри и значими проблеми и се отразяват най-напред върху размера и качеството на трудовите ресурси. Към негативните тенденции на влошаване на качеството на образованието и работната сила у нас е и твърдата нагласа сред висшистите за емиграция в чужбина. Българските младежи са сред най-мобилните в рамките на страните от ЕС. В резултат от това се очертава асиметрия на ефектите от миграцията на висококвалифициран персонал, която се проявява в отрицателното въздействие на "изтичането на мозъци" върху изпращащата страна от гледна точка на загуба на най-ценния потенциал на нацията.²⁸

Направените разсъждения показват тежките изходни позиции за страната ни в усилията да се постигне интелегентен растеж.

● *Регионалните различия в България и приобщаващ растеж*

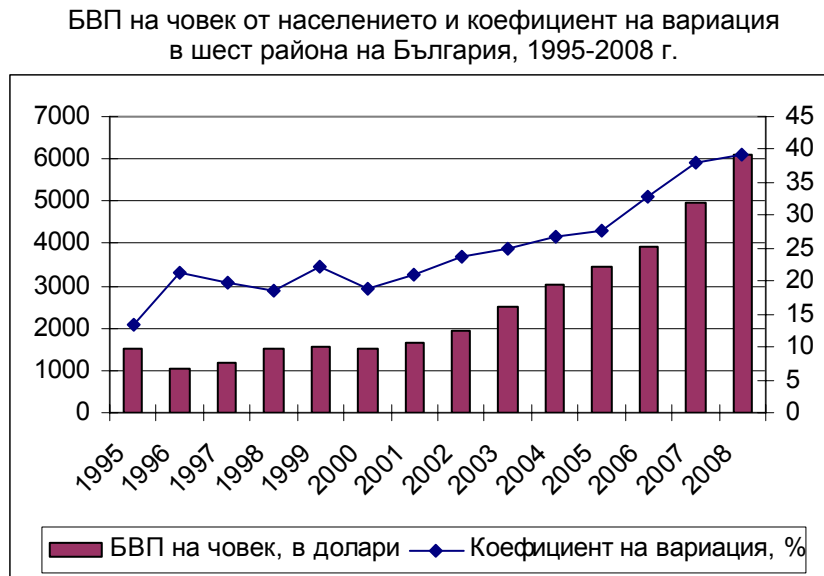
Смята се, че икономическият растеж е главната движеща сила за намаляване на социалните и регионалните различия и за постигане на социална кохезия, които са характеристики за *приобщаващия растеж*. В тази област се включва широк набор от показатели за различията в икономическата активност, заетостта (пазара на труда), доходите на различните социални групи, бедността, развитата инфраструктура и т.н. Тук ще се ограничим с

²⁷ Вж. Национална стратегия за развитие на научните изследвания, 2009-2019 г. Проект с вносител Министерски съвет, приета на 12.03.2009 г. в Комисията по бюджет и финанси в Народното събрание.

²⁸ Макни, В. Интелектуалната емиграция - ефект с две лица. Варна, 2010, с. 71-149.

най-обобщена, но достатъчно индикативна представа за регионалните различия по равнище на развитие в България по данни на НСИ за шестте статистически зони (фиг. 5).²⁹ Средното равнище на икономическо развитие, измерено чрез БВП на човек от населението, нараства близо четири пъти през периода 1995-2008 г. (лявата скала), но се увеличава и различието между районите, измерено чрез коефициента на вариация (дясната скала). С други думи, не може да се твърди, че се осъществява сближаване между тях. В най-добра позиция е Югозападният район, където се намира столицата, следван от Североизточния и Югоизточния, а в най-неблагоприятна позиция е Северозападният.³⁰

Фигура 5

Източник. НСИ.

Данните показват, че в дългосрочен план за постигане на приобщаващ растеж трябва да се изгради взаимовръзка между прилагането на секторните политики (развитие на селското стопанство, индустрията и др.) и проблемите на регионалното развитие, особено за подкрепа и стимулиране на изоста-

²⁹ В рамките на ЕС ги наричат райони на планиране. Те са: Северозападен, Северен централен, Североизточен, Югоизточен, Югозападен и Южен централен.

³⁰ Различията между районите по равнище на икономическо развитие предизвикват по-неблагоприятни демографски процеси в бедните райони и предизвикват по-активна вътрешна миграция на населението към по-богати райони, което на свой ред води до увеличаване на тези различия между тях.

налите райони чрез икономическото им реструктуриране. Приобщаването на България към регионалната политика на ЕС е свързано с извеждането на водещата ѝ роля в прилагането на структурните политики за въздействие върху цялостното развитие на страната. Развитието на трансграничното сътрудничество в по-далечна перспектива би могло да доведе до решаване на част от икономическите проблеми на периферните райони.

Излизане от кризата и средносрочно развитие в България

Страните от ЦИЕ, вкл. България, постигнаха висок растеж преди кризата. Тя обаче засегна тежко региона и макар и временно, спря хода на догонване на новоприетите държави в ЕС на средното му ниво. Възстановяването е още колебливо, с изразени разлики между страните. Днес стоят въпросите от какви реформи се нуждаят те, за да постигнат предкризисната динамика, необходим ли е на региона от нов модел на растежа и как да се постигне устойчив растеж.

След спад от 4.9% на БВП за 2009 г. в правителствените документи е заложено, че "през 2010 г. се очаква икономически растеж от 0.7%, като двигател на икономическата активност ще бъде външният сектор", и необосновано твърде оптимистични темпове в годините след нея (вж. табл. 3).³¹ Вътрешното търсене се очаква да започне възстановяване през 2011 г.³²

Заложено е твърдението, че продължаващият процес на реструктуриране на предприятията, свързан и със сегашната криза, ще доведе до спад на заетостта през 2010 г., но със затихващ темп на намаление.³³ Смята се, че това ще повлияе благоприятно върху производителността на труда, която през периода до 2013 г. ще продължи да се повишава средногодишно с близо 4%.

По отношение на доходите на населението от труд се отчита, че през 2010 г. техният номинален темп на нарастване се забавя в сравнение с предходната година, а през следващите три години този темп трябва "да следва динамиката на общата икономическа активност в страната". Целта на политиката по доходите в средносрочна перспектива "е обвързване на техния растеж с растежа на производителността на труда и с възможностите на икономиката и бюджета".³⁴ Остава неясен въпросът как ще се

³¹ Фактически БВП за 2010 г., получен като сума от тримесечни данни, нарасна реално с 0.2% спрямо 2009 г. Вж. <http://www.nsi.bg/EPDOCS/GDP2010q4.pdf>

³² Вж. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.)..., с 5. В този документ, както и в Държавния бюджет на Република България за 2011 г. всъщност е отразена визията на правителството за изхода от кризата и средносрочното развитие на икономиката на страната. В тази точка се посочват основни негови постановки и кратък наш коментар по тях.

³³ Това обаче противоречи на вече коментираната заложена прогноза за национална цел № 1 "...до 2020 г. равнището на заетост следва да нараства средногодишно с 0.75 процентни пункта всяка година...".

³⁴ Вж. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.)..., с. 6.

постигнат тези сравнително високи темпове на нарастване на БВП (от 3.6% за 2011 г. до 5.2% за 2013 г.) на база по-висока производителност на труда в толкова кратки срокове и без съществени промени в създаването на условия за развитие на бизнеса? Най-фрапантното в държавния бюджет за 2011 г. е, че той не е инвестиционно ориентиран и в него отсъства политика, която да активира бизнеса и съответно да води до увеличаването на БВП.³⁵

Разчита се на това, че намаляването на дефицита по текущата сметка през 2010 г. се дължи основно на подобреното на търговския баланс благодарение на възстановяването на икономиките на основните външнотърговски партньори на България (страните от ЕС), съчетано с все още свитото вътрешно търсене. Очаква се износът да запази динамика, изпреварваща тази на вноса, в резултат от добрите конкурентни позиции на местните производители (*каквито те нямат* – б.а., Р.Р.) и високата инвестиционна активност от предходните години.

На базата на твърде оптимистични предположения за бъдещото развитие на световната и европейските икономики като основен постулат в Националната програма за реформи в България се залага следното: *“Очакваме постепенно преминаване към модел на развитие на икономиката, при който износът е основен фактор за растежа; по-ниски темпове на икономически растеж, особено на инвестициите; устойчива корекция на външните дисбаланси, както и по-малък обем на привлечените преки чуждестранни инвестиции.”*³⁶

В последния оповестен документ от март 2011 г.³⁷ прави впечатление смененият тон, особено що се отнася до ролята на външния сектор. Допуска се, че *“нетният износ ще запази положителния си принос към растежа, но той ще намалява поради увеличаващия се натиск върху вноса от страна на вътрешното търсене.”* Предполага се, че *“икономическият растеж ще се дължи основно на възстановяване на вътрешното търсене, за разлика от 2010 г., когато единствено износът имаше положителен принос.”*³⁸ При това положение се очаква дефицитът по текущата сметка да бъде под 4% от БВП при по-малък търговски дефицит и от по-големи трансфери, главно от ЕС. Очакванията са за стабилен растеж на приходите от туризъм и нарастване на

³⁵ Противно на една от формулираните основни цели, обхващаща мандата на сегашното правителство, „ориентиране на публичните разходи в посока на стимулиране на факторите, ускоряващи икономическия растеж в съответствие с обновената Лисабонска стратегия“ Парламентът прие Закона за Държавния бюджет за 2011 г., в който вместо увеличение публичните инвестиции в наука са намалени на 0.18 %, тоест почти двойно. Подобно е положението и по отношение на образованието. Бюджетните прогнози за следващите две години утвърждават същите нива. Няма текстове за приоритета на науката, иновациите и качествено образование.

³⁶ Вж. Република България. Националната програма за реформи (2010-2013 г.)..., с. 4.

³⁷ Пак там.

³⁸ Вж. Национална програма за реформи (2011-2015 г.)..., с. 10.

износа на стоки, свързан с този на транспортни услуги, което би трябвало да допринесе за запазването на положителното салдо по услугите. През следващите 5 години се предвижда растежът на износа на стоки и услуги да се забави, стабилизирайки се на нива около малко над 7%. Това забавяне според правителството ще се дължи на намаляването на реалния растеж на износа на стоки, докато този на услуги се очаква да нараства умерено през целия период. При така очертаната политика ясно личи продължаващото подценяване на ролята и значението на науката и иновациите (а с тях непосредствено се засяга и образованието) за изграждане на конкурентоспособна икономика с по-голям дял на високотехнологични продукти, а всичко това се отнася до постигането на т.нар. в стратегия "Европа 2020" интелигентен растеж и свързаните с него две други измерения – устойчив и приобщаващ.

При очевидната непоследователност и липса на концепция на правителството за излизане от кризата и за бъдещото икономическо развитие на България освен провежданата силно рестриктивна политика се остава с впечатлението, че в приетите документи е отразено по-скоро желаното или онова, което се смята, че е в общия тон на политиката на ЕС, отколкото обосновано необходимото.³⁹ Това положение обаче предопределя страната да излезе от кризата в същата позиция, в която влезе, и няма да бъдат използвани натрупаните позитиви от стабилната макроикономическа политика през последното десетилетие. На такава база ще се развива България до 2020 г.⁴⁰

• Може ли да се разчита на експортния потенциал на България за дългосрочен икономически растеж?

Ползите от експортноориентиран растеж са доказани отдавна и те се проявяват освен в притока на валута и балансиране на финансите, но и в нарастване на производителността, което води до цикъл на възходяща спирала на икономическото развитие.

По принцип растежът трябва да се подхранва от вътрешното и външното търсене. Със сегашната рестриктивна политика не може да се разчита на растеж по линия на вътрешното търсене, *което определя над 90% от нарастването* на БВП, а за 2010 г. – целия растеж. Сегашното правителство залага на това, че растежът на БВП през следващите години ще се дължи главно на увеличение на износа.

³⁹ Тук трябва да се отчита обстоятелството, че намаляването освен на непроизводителни, но и на производителни вътрешни разходи потиска вътрешното търсене, оттам - растежа на БВП и като цяло забавя излизането от рецесията

⁴⁰ Вж. по-подробно *Ангелов, И.* Следкризисната икономика на България. - Икономическа мисъл, 2010, N 2, с. 24-50; Стратегически аспекти на икономическото развитие на България до 2020 г. - Икономическа мисъл, 2009, N 1, с. 3-25.

Външната търговия на страната от началото на 2010 г. се характеризира със значително увеличаване на износа. През юни с.г. България реализира едно от най-високите нараствания на износа в сравнение с останалите нови държави-членки на ЕС.⁴¹ Основен търговски партньор остават страните от ЕС, но относителният им дял намалява. Тази тенденция се наблюдава още от началото на 2009 г. В други страни запасите бяха паднали под нивото на търсене и трябваше да се попълват. Съществено влияние оказва близостта с голям пазар като този на Турция, а също и други съседни държави – Сърбия и БЮР Македония. В резултат от това през периода януари-декември 2010 г. износът се увеличи с 33.2% в сравнение със същия период на предходната година (с 25.0% за страните от ЕС и 48.5% за трети страни), а вносът само с 13.5% (11.2% от страните от ЕС и 17.1% от трети страни). Очаква се тази тенденция да продължи през следващите години, което да доведе до намаляване на дефицита по търговския баланс и стабилизиране на този по текущата сметка до около 3.4% (вж. табл. 3). Реално ли е обаче да се очаква експортът на страната да стане основен фактор за икономическия растеж през следващите 2-3 години? Има поне няколко аргумента, които не потвърждават тези очаквания:

1. Въпреки постигнатия растеж на износа през 2009 и особено 2010 г. данните за външнотърговското салдо от края на миналия век досега (вж. фиг. 1) едва ли дават основание за очакване на резки и бързи положителни промени. При това износът не е насочен към основните за страната и надеждни търговски партньори от ЕС.

2. Увеличението на експорта се дължи главно на суровини и материали. Не може трайно да се разчита на износа на суровини и материали и потребителски стоки, които обхващат около 85% от стоковата структура на България. Подобна структура изтощава потенциала ни за производство и експорт. В същото време дялът на високотехнологичните стоки за износ достигна едва малко над 3% при близо 20% средно за Европа. Трябва да има рязко подобрене на структурата на експорта в полза на високо- и среднотехнологичните продукти, а това изисква време и става чрез дълбоки структурни промени в производствената дейност на базата на иновации.

3. Количественият потенциал на износа ни зависи от производствения потенциал на икономиката. Анализът показва, че той е силно ограничен. Това е отражение на факта, че недотам развитото промишлено производство ограничава възможностите за износ.⁴² Един от пътищата е в подобряване на производствените технологии в страната и засилване на взаимодействието на МСП в нея с големите мултинационални корпорации. Само създаването,

⁴¹ Влияние върху темпа на нарастване оказва и ниската изходна база.

⁴² За обстоен анализ на особеностите на експорта на България, неговия потенциал и слабите му позиции в сравнителен план с другите страни от ЕС вж. www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm, публикация № 167.

внедряването и разпространението на иновации е ключово за успешното позициониране на българските стоки и услуги на европейските и световните пазари.

4. Негативно влияние върху експорта оказва също трайно фиксираният обменен курс на лева в условията на паричен съвет (от 1 юли 1997 г.) при гъвкава валутнокурсва политика на нашите съседи и другите ни конкуренти.

5. Малки отворени икономики като българската могат да ускорят развитието си, като търсят чужди пазари. Освен в рамките на ЕС (където 75% от търговията е вътрешна) трябва да се намерят нови пазари, които се развиват значително по-бързо от европейските.

България се нуждае от много години, ресурси и последователна политика на догонващо развитие на экспортния си потенциал в сравнение с другите страни от ЕС, като се отчита обстоятелството, че тези страни ще продължават да вървят напред.

Необходими условия за постигане на дългосрочен растеж в България

Обобщено казано, стратегия "Европа 2020" предполага стабилен растеж в дългосрочна перспектива на базата на иновации, развитие на човешкия капитал, екологично чисто и ефективно икономическо развитие, социално и регионално сближаване. Това става чрез ендогенни механизми, чрез които отделните детерминанти на растежа взаимно си влияят (подсилват) и се постига синергичен (цялостен) ефект. Въпросът е как сегашният потенциал на България да се промени и да се развие така, че да бъде изпълнена тази стратегия?

Както беше показано, предвидените от държавата средства са крайно недостатъчни. Увеличението на инвестициите в НИРД трябва да бъде предшествано от смислени реформи, които да гарантират, че средствата няма да бъдат изразходвани напразно, а процесът ще е прозрачен. Европейските програми от структурните и кохезионните фондове на ЕС могат да послужат както на бизнеса, така и на университети и изследователски институти, но досега те се усвояват твърде незадоволително. За съжаление страната ни сериозно изостава не само в материалното осъществяване на такива реформи, но и в оформянето на конкретни идеи, които да създадат адекватни предпоставки за бъдещото ѝ развитие.⁴³

⁴³ През последното десетилетие бяха предложени поне три национални стратегии за развитие на научните изследвания в България, а през 1999 г. - проект на национална стратегия за развитие на висшето образование. В проекта на Националната стратегия за научни изследвания 2005-2013 г. се заявява, че няма цялостно завършена политика в областта на науката в страната и се подчертава необходимостта да се възприеме такава. В следващия вариант обаче за периода 2009-2019 не се споменава нищо за важността на науката за стратегическото развитие на България (вж. Национална стратегия за развитие на научните изследвания, 2009-2019 г...). Нито една от тези стратегии не беше приета за изпълнение. Последната внезапно появила се заявена стратегия в сайта на Министерството на образованието, младежта и науката е Националната стратегия за развитие на научните изследвания до 2020 г. (21 януари 2011 г., 43 с.).

Според икономическите анализи, изготвени от Министерството на икономиката, енергетиката и туризма за периода 2010–2020 г. се очаква реструктуриране на българската икономиката от сектори с ниска интензивност към такива с висока интензивност на иновации. По-конкретно се предвижда развитие на високотехнологични продукти и услуги в областта на информационните технологии, електронните компоненти, машиностроенето, медицинската и оптична техника и др. Това е пътят, по който България може да се справи с голямото си отрицателно търговско салдо и да обърне тази тенденция в положителна посока. Той наистина е верният път за изпълнение на стратегия “Европа 2020”, но *анализите не разкриват начините, по които ще се осъществи такова реструктуриране при сегашното изходно равнище и как ще стане тази грандиозна промяна само в рамките на десетина години.*

Крайно необходим е компетентен стратегически подход, воля, ресурси и постоянство при прилагането на политиките по отношение на застаряващата работната сила, която все повече ще затормозява нормалното социално-икономическо развитие на страната; на постоянно повишаващите се изисквания към квалификацията и професионалните умения на заетите, както и към качеството на образованието, преодоляването на липсващата връзка между университетите, науката и бизнеса.

Досега няма утвърдени национални приоритети и национална стратегия за социално-икономическото развитие на България и е логично, че липсват стратегии за развитие на образованието и науката, които да отговорят на тези приоритети. За разлика от всички други страни от ЕС нашата няма изградена цялостна политика в областта на научните изследвания. Това отсъствие на политика води до дълготрайни последици в развитието на образованието, специално в професионалното и висшето от гледна точка на финансиране, брой на заетите и учащите, качество и т.н. Тези последици не могат да се компенсират за година-две дори и след приемането на най-ефективни решения. Упражняваната напоследък макроикономическа политика в тази област е насочена към бързи и недобре обмислени реформи, чиито дългосрочни последици могат да се окажат даже катастрофални. Вредата от погрешни или псевдореформи е не по-малко страшна от работата на парче и липсата на национална стратегия за развитие на научните изследвания - както краткосрочна, така и дългосрочна.

*

Накрая могат да се направят следните заключения за развитието на България:

Тя тихомълком подмени другите преди нея, но както и предишните, не беше обсъдена и приета от обществото. Вж. http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/documentsproject/2011/National_Research_Strategy_2010-2020_proekt.pdf

- Необходимо е формулирането на работеща социално-икономическа програма. Страната ни би трябвало да спре да се развива по инерция и спонтанно под влияние главно на външни фактори; тази програма да бъде насочена към растежа, заложен в стратегия "Европа 2020", и последователно да се изпълнява.

- По правило създаването на повече възможности за предприемачите и откриването на нови работни места и инвестирането в човешки капитал има по-голямо значение, отколкото засилването на държавната намеса и усилията да се компенсират частната инициатива. По тази причина е важно правителството да разработи мерки, които да стимулират инвестиции за създаване и внедряване на нови технологии в частния бизнес. Пример за такива мерки, които други държави успешно прилагат, са данъчни облекчения и преференции за компании, които отделят средства за НИРД.

- Икономическата криза не може да бъде оправдание за пренебрегване на важни цели като "интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж", защото именно подобна стратегия най-адекватно отразява нуждите за бъдещето развитие на страна като България.

- Единственият път да се увенчае стратегия "Европа 2020" с успех в нашата страна е правителството да не бави реформите в тази сфера, а да започне още сега да планира политика за *интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж*. Но това да не са реформи заради самите реформи или замислени без оглед мнението на засегнатите (такива реформи могат дори да донесат още по-големи вреди), а да се обсъждат широко на междуправителствено равнище и сред обществеността.

4.II.2011 г.